

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Történelemtudományi Doktori Iskola

Gál Máté:

A katolikus egyház és a hitgyakorlás korlátozása Heves megyében az 1950-es években valamint a korai Kádár-korszak idején (1950-1962)

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető:

Dr. Rainer M. János, az MTA doktora, egyetemi tanár (EKKE)

A Bíráló Bizottság:

Dr. Romsics Ignác egyetemi tanár, az MTA tagja (EKKE) — elnök

Dr. Szabó Csaba főigazgató (MNL OL) — hivatalos bíráló

Dr. Soós Viktor Attila (NEB) — hivatalos bíráló

Dr. Bartók Béla egyetemi docens (EKKE) — külső tag

Dr. Ballabás Dániel adjunktus (EKKE) — titkár

Eger, 2022.

Témaválasztás, problémafelvetés

A Magyar Katolikus Egyház létezett szocializmus alatti sorsával a rendszerváltást követően számos szaktörténeti igénytel megírt munka foglalkozik. Az egypártrendszer helyi működésének feldolgozása kapcsán azonban ma is sok hiátussal találkozunk. A kevésbé érintett területek közé tartozik az ősi egyházi székváros Eger és Heves megye.¹ A túlnyomórészt katolikus felekezeti megyét, benne az érseki székhelyként funkcionáló Egert erős kötelékek fűzték a katolikus egyházhoz. A szerzetesrendek, vagy a katolikus egyház fenntartásában működő oktatási, egészségügyi, szociális és egyéb gazdasági intézmények, a megyeszékhelyen zajló papnevelés, illetve Heves megye területét behálózó földbirtokállomány komoly tekintélyt és stabilitást adott a katolikus egyháznak. Mivel a katolikus értékrend áthatóan beleivódott a lakosság mentalitásának szövetébe, valamint a települések mindegyikében jelen volt a klérus, a kommunista egyházellenőrzés figyelme szinte teljes egészében az érsekség és a plébániák életére irányult.

A kutatók érdeklődése – kevés kivételtől és specifikus témák feldolgozásától eltekintve – elkerülte Heves megye történetének ilyen jellegű megközelítését. A tárgykört még izgalmasabbá teszi, hogy az egyházkormányzati szempontból a megye majd egészét lefedő egri egyházmegye élén a feltárni szándékozott korszakban két igen vitatott személyiség birtokolta a főpásztori pozíciót: Czapik Gyula és Brezanóczy Pál. Mindkét főpásztor a *modus vivendi*re törekvő egyházi szárny képviselője volt, habitusuk azonban eltért egymástól. Czapik konfliktuskerülő alkata nem tette lehetővé a kommunistákkal szemben az intranzigens ellenállást. Grósz József kalocsai érsek félreállítása után a püspöki kar elnökeként, de már azt megelőzően is ő ült tárgyalóasztalhoz a kormány képviselőivel. Idővel a papi békemozgalom nemzetközileg ismert alakja lett. Lépéseivel azonban sosem tette volna kockára a püspöki kar egységét, célja az egyház és a hitélet megőrzésében ragadható meg. Brezanóczy Pál érsek a második millennium után nagy visszhangra talált egyházi ügyöknél került az érdeklődés középpontjába. Ténykérdés, hogy Brezanóczyban együttműködésre hajlamos habitusa, az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) központtal kialakított szoros viszonya, hajlékony diplomáciai érzéke miatt az egyik legstabilabb egyházi szövetségesét találta meg a pártállam. Azt viszont nem szabad szem elől téveszteni, hogy különleges kapcsolatának előnyeit, gyors észjárását és politikai érzékét igyekezett egyháza fennmaradásának javára

---

¹ A Heves megye területén található plébániák szinte mindegyike az egri érsekség egyházkormányzata alá tartozott. A Hatvan városában fekvő plébániák és Kerekharaszt filia, valamint az 1950-ben a 4343/1949. (XII. 14.) MT rendelet értelmében Heves megyéhez csatolt Heréd, Nagykökényes, Lőrinci, Zagyvaszántó, Boldog területén húzódó plébániák a Váci egyházmegye Hatvani esperesi kerületéhez tartoztak.

fordítani. A disszertációnak mindazonáltal nem lehet célja a két főpásztor életének részletes ismertetése. A dolgozat viszont tovább igyekszik cizellálni Czapik és Brezanóczy államhatalommal kialakított viszonyának történetét.

A disszertáció reményeink szerint pontosítja Heves megye tekintetében az ország szovjetizálását követő időszakról, valamint az 1962-ig tartó korai Kádár-korszakról² kialakult ismereteinket, képünket. A feltárt történeti források arra engednek következtetni, hogy az állam a rövidtávú egyházellenes törekvéseinek javarészét az 1956-os forradalom okozta egyházpolitikai zavarokon túllendülve a korai Kádár-korszak végére képes volt végrehajtani. A vallás társadalmon belüli hatásának elsorvasztása mindazonáltal egyre inkább egy hosszú távú célként lebegett az ateista doktrína megalkotóinak szeme előtt. Éppen ezért a katolikus egyház és a társadalom kapcsolatát, valamint a hitgyakorlás, hitátadás megyei trendjeinek vizsgálatát igyekeztünk kiterjeszteni az 1960-as évtized közepére/végére. Az állami beavatkozás hatása 1959/1960-tól kezdett látványosan felerősödni, eredményei pedig a következő 5-10 évben keletkezett egyházellenőrzés által termelt forrásanyagban markánsan visszatükröződnek. Ugyancsak az évtized végéig terjedően kitekintő jelleggel vontuk vizsgálat alá Brezanóczy Pál és a pártállam viszonyát a szövetségi politika dimenziójában.

Értekezésünket a következőkben rögzített csomópontok köré építettük fel. A diktatúra egyházpolitikájának és a politikai fordulatok Heves megyei relevanciáinak vizsgálata. Az egyházüldözés lokális intézményrendszere, működési mechanizmusainak és sajátosságainak meghatározása. Az ordináriusok helyi szinten érzékelhető megpróbáltatásainak, konfliktusainak ábrázolása. A nép között szolgáló lelkeskedő papság kihívásainak, stratégiáinak bemutatása. A térségben élő szerzetesrendek kitelepítése, üldözése, valamint a szétszórás viszontagságainak ismertetése. A megyei katolikus békemozgalom kiépítésének, válságának és reorganizációjának rekonstruálása. Heves megye hitéletének korlátozását és ellenőrzését, valamint az ateista propaganda céljait szolgáló vidéki intézkedések elemzése. A közölt csomópontokat tárgyaló disszertáció felépítésére jellemző, hogy az egyes részek, fejezetek kronologikus rendben, lineárisan épülnek egymásra.

---

² Dolgozatunk végpontja 1962, amikor Kádár János az MSZMP VIII. kongresszusán a záróbeszédében kijelentette, hogy Magyarországon befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése, s lényegében sikerült lerakni a szocializmus alapjait.

Felhasznált levéltári források jellemzői

A disszertációban közölt elemzések és eredmények megszületését összesen három levéltárban történt kutatómunka előzte meg. Mivel az egyházellenőrzés legfőbb motorját az ÁEH megyei³, valamint püspökségi⁴ megbízottjai jelentették, így a levéltári forráskutatás kezdeti periódusa a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltárában (MNL HML) zajlott. A XXIII-3/b jelzet alatt találhatóak a Heves Megyei Tanács VB. elnökének visszaminősített Szigorúan Titkos és Titkos ügykezelésű iratai. Itt viszonylag sok adatra bukkantunk, ám az ÁEH tevékenysége szempontjából az 1956 előtti időszak forrásanyaga kifejezetten töredékes. A kutatást tovább nehezítette az a tény, hogy az ÁEH központi irattárában található visszaminősített titkosan ügykezelt (TÜK) iratokat az 1956-os forradalom során elszállították a hivatal budapesti, Pasaréti út 59. szám alatt található épületéből, sorsukról ma sincs megbízható információnk. Az említett megyei állagban bőséges anyag állt rendelkezésre a katolikus egyház és a szerzetesrendek ingatlanállományának államosításáról. Szintén itt lelhetőek fel a társadalom világnézeti „átnevelésének” megyei mechanizmusait tükröző „ateista és antiklerikális” propaganda helyzetét taglaló jelentések. Tapasztalataink azt mutatják, hogy az egyházügyi megbízottak pályáivét illetően még az ÁEH központi irattárában található adatoknál is részletesebb a megyei levéltár Munkaviszonnal kapcsolatos iratok gyűjteménye (XV/41). A munkaviszonnal összefüggő iratok mellett az árnyalt jellemrajzok megformáláshoz nagyon fontos lenne az egyházügyi megbízottak által készített önéletrajzok elemzése, ám ezek közül sajnálatosan egy sem került elő. Az 1956 előtti, forrásszegényebbnek mondható évek mozaikos információit valamelyest kiegészítik a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Heves Megyei Bizottságának 1948-1956 között keletkezett forrásai (XXXV-11). A párt központi utasításainak megyei percepciói jól nyomon követhetőek az MDP testületi üléseinek jegyzőkönyveiből, illetve az előterjesztésekhez készült egyéb anyagokból. A levéltári állag nélkülözhetetlen adatokat tartalmaz az ÁEH megalakulása előtti időszak

---

³ A megyei egyházügyi előadók a megyei tanácsok végrehajtó bizottságain dolgoztak a tanács apparátusában, irányításukat azonban az ÁEH végezte a végrehajtó bizottság útján. Heves megyében a tárgyalt időszakban Fekete János (1951-1953), Borai Emil (1953-1956, 1957-1979), Tatai István (1969-1978) látták el az egyházügyi főelőadói, titkári feladatokat.

⁴ A püspökségi megbízottak érseki, püspöki székhelyeken, egyházi szempontból meghatározó helyen, összesen 14 helységben, Győrben Szombathelyen, Esztergomban, Pannonhalmán, Veszprémben, Székesfehérváron, Kalocsán, Nyíregyházán, Debrecenben, Szegeden, Pécsen, Egerben, Vácott, Hejccén tevékenykedtek. Egerben levéltári dokumentumokkal alátámaszthatóan Molnár Gusztáv (1951), Fekete János (1953-1956) és Borai Emil (1956, 1957-1962) végezték az érsekség ellenőrzését. Feltételezésünk szerint 1951-1953 között Tomcsik Vilmos látta el a püspökségi megbízotti feladatokat.

egyházellenőrzéséről, papok tevékenységéről, érseki körlevelekről, hitoktatásról, valamint a katolikus papok megyei békebizottságának megalakulásáról és működéséről.

A párt és a tanácsok kútfőinek hiányosságait a forradalom utáni visszarendeződés periódusától kezdve jól oldja a megyei levéltárban, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) őrzött központi ÁEH iratanyag. Az MNL OL őrzésében lévő, XIX-A-21-d jelzet alatt található TÜK iratok között áttekinthető rendszerben kaptak helyet a megyei megbízottak havi és negyedéves jelentései, munkatervei, a helyszíni ellenőrzések tapasztalatait rögzítő beszámolók, a teológiák életét ellenőrző tevékenység lenyomatai. Egyéb érdekes információk mellett itt lelhetők fel az egyházmegyék és közigazgatási megyék egyházpolitikai helyzetét taglaló elemzések, a hitélet és a hittan lokális viszonyait illusztráló dokumentumok is. A települések egyháztörténeti kutatásaihoz szintén kiemelkedő fontosságú a XIX-A-21-a levéltári jelzetű ÁEH Elnöki iratainak állaga. Kutatását darabjegyzék segíti, amelyen belül jól elkülönülnek a disszertációnk témájából kifolyólag érdekes, egyházmegyékre vonatkozó források, a személyi ügyek, eseményjelentések, információk, a hivatal belső életére vonatkozó iratok, egyes egyházi személyek külföldi utazásait rögzítő kútfők. A legszínesebb képet az ÁEH Általános iratai (XIX-A-21-b) nyújtják, egyben ez a legterjedelmesebb állag is a hivatal iratapparátusán belül. Az Általános iratok foglalják magában az ÁEH mindennapi működéséből keletkezett dokumentumok sokaságát. Roppant érdekesek az 1958-tól évente külön bontásba rendezett Hely (megye, város, község) szerinti ügyek, ABC rendben kezelt iratok, valamint az ÁEH munkatársainak személyi nyilvántartója.

Az egyházfelügyelet, egyházüldözés rendszerének munkamegosztásban a párt, a tanácsok és az ÁEH munkatársai mellett kitüntetett szerep jutott a politikai rendőrségnek. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) őrzött dossziék – jellemzően az anyagok megsemmisítéséből adódó hiány ellenére – a témánk szempontjából jól hasznosítható kútfőknek bizonyultak. A fellelhető Heves megyei relevanciájú operatív dossziék (O dossziék) számos fontos, az állambiztonság által kreált elemzést tartalmaznak a vallásos élet és a lelkeszkedő papság magatartása kapcsán. Megismerhető a bizonyos ügyek felgöngyölítésére fogatosított titkos nyomozati munka dokumentációja, ez leggyakrabban ügynöki és rendőrségi jelentéseket, ritkábban házkutatási- és kihallgatási jegyzőkönyveket is tartalmaz. Legnagyobb számban az ügynöki jelentéseket tartalmazó munka dossziék, azaz M-dossziék maradtak ránk. A politikai rendőrség jellemzően a hálózat útján értesült a szervezet számára érdekes témákról, az így született jelentések mozaikszerű sokasága teszi ki az O-dossziék tartalmának jelentős részét is. Különösen jól tükrözik egyes egyházi személyek

szenvedéseit a vizsgálati dossziék (V-dossziék). E dosszié-típus releváns információkat tartalmaz a nyomozati munka nyílt szakaszára vonatkozóan, letartóztatási parancsokat, házkutatási- és kihallgatási jegyzőkönyveket, bírósági ítéleteket is találunk bennük.

Külön forráscsoportként szükséges kezelnünk a korabeli egyházi és politikai sajtó vonatkozó cikkeit. Az országos lapokban (Szabad Nép, Népszava, Szabadság, Szabad Szó) és a Heves megyei politikai sajtóban (Népújság) főként az ötvenes évek első feléből számos „leleplező” cikk őrzi az egyházüldözés nyomait, illetve fontos információkat találunk a katolikus békemozgalom kiépítéséről és működtetéséről is.

A papok egyéni pályáivének megismeréséhez, az egyházkormányzat felépítéséhez elengedhetetlen adatokat tartalmaznak az egyházmegye forrásértékű schematismusai (*Az Egri Főegyházmegye Schematismusa. 1963. Eger, 1963.; Az Egri Főegyházmegye Schematismusa az 1975. szeptémben. Eger, 1975.*). Szólni kell arról is, hogy magyar népszámlálások tematikájában 1949-ig rendszeresen szerepelt a vallásfelekezet kérdése. A megye vallási összetételének historikus bemutatásához az ÁEH által készített elemzéseken kívül nagyon fontos az 1941. évi, illetve az akkori politikai helyzet miatt csak 1996-ban publikálásra került 1949. évi népszámlálások felekezeti adatainak vizsgálata (*Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1947.; Az 1949. évi népszámlálási vallási adatok százalékos megoszlása településenként. Budapest, 1996.*).

A disszertáció eredményei

Az Magyar Dolgozók Pártjának egyházellenes akciói az 1950-es években totálissá váltak. Eger, mint érseki székhely, Gyöngyös és Hatvan városi pozíciója miatt, a fontosabb ipari, mezőgazdasági központok, valamint a markánsabb hitéleti aktivitással, karizmatikus, netán kritikus magatartású lelkipásztorral, szerzetesi lelkeséggel rendelkező községek fokozott szorítás alá kerültek. Az 1950-es évek legelejét a párt és a hatóságok részéről átította a kampányszerű intézkedési hajlam. A helyi pártszervezetek és tanácsok el voltak foglalva az aktuális politikai programok (kollektivizálás, tervgazdasági mutatók) teljesítésével. Az iskolák államosítása, a Mindszenty-ügy „rendezése”, a fakultatív hittanoktatás bevezetése az „éberség hiányát” idézte elő a területen. Az eseményeknek új dinamizmust adott Révai József nyilatkozata, az egyház és a népköztársaság közt létrejött megállapodás, a Gröszper, az ÁEH felállítása, a megyei, valamint a püspökségi megbízottak megjelenése, továbbá a katolikus papi békemozgalom kiépítése. Czapik Gyula politikai érzékének köszönhető pozíciója elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy elküldhesse az idegen egyházmegyéből jött vikáriusát Patócs Józsefet. Czapik tekintélyének és a Brezanóczy Pál által képviselt politikai

iránynak tudható be, hogy a nem túl jó állami megítélésű aulisták és teológiai tanárok az érsek 1956 áprilisi halála után még évekig őrizhették pozíciójukat. Czapik Gyula érsek Fekete János püspökségi megbízottal ápolt viszonya további kedvezményeket jelenthetett, az ordináriust azonban nem kímélték az egypártrendszer feszítő konfliktusai. A püspöki kar elnökeként állandó alkudozásokot folytatott a pártállam képviselőivel. Nem könnyítette meg a helyzetét, hogy a püspöki kart is komoly bizalmatlanság hatott át. Czapik egészségügyi állapota 1956-ra válságossá vált. Ehhez hozzájárult a püspöki kar és a pártállam közötti ügyvivő szereppel összefüggő permanens zaklatása, a feladataival járó állandó mentális és fizikai terhelés, továbbá a már említett bizalmatlan légkör.

Az 1956-os forradalom az ország más területeihez hasonlóan az egyház számára is szabadabb légkört, a hosszú ideje nem tapasztalt belső autonómia visszaszerzését eredményezte. A fogságból szabadult Mindszenty József intencióinak és az ÁEH szétesésének, a hivatali megbízottak távozásának köszönhetően lehetőség nyílt a békepapok magas egyházi pozícióból történő elmozdítására. Brezanóczy Pál apostoli kormányzó az ÁEH később született értékelései szerint határozottan utasította papjait, hogy ne tegyenek elhamarkodott lépéseket, s ő maga sem törekedett a békemozgalomból ismert klerikusok megbüntetésére. Kapcsolatát a forradalom eltiprása után egyre szorosabbra fűzte a politikai hatalommal.

A forradalmat követő megtorlások kevés papot érintettek, jellemzőbbnek tekinthető a forradalom heteiben tanúsított aktív részvétel miatt foganatosított fokozott állami ellenőrzés, zaklatás, kongruamegvonás vagy a rosszabb helyre történő áthelyeztetés módszere. Az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendeletnek és annak végrehajtási utasításának köszönhetően minisztériumi engedélyhez kötötték a városi plébánosi hivataloktól felfelé minden egyházi állás betöltését. A jogszabály lehetőséget adott arra, hogy a több hívővel rendelkező, anyagilag stabilabb városi, jobb helyzetű községi plébániákra „haladó” papok kerüljenek, ugyanígy igaz volt ez az érseki aulára is. Az ideálisabb fekvésű, közlekedési, ipari és mezőgazdasági szempontból frekventáltabb plébániák élére az ÁEH választotta ki az általa ideálisnak gondolt személyeket. A végrehajtásában pedig a főpásztor együttműködését várták. A befolyásolt dispoziciók igénye főleg az érseki aulában, valamint a teológia tekintetében okozott hosszabban tartó konfliktusokat. Brezanóczy lojalitásából fakadó presztízsét és Miklós Imre ÁEH elnökhelyettessel ápolt közvetlen viszonyát sokáig sikerrel kamatoztatta a helyben jelentkező elvárások teljesítésével szemben. Az egyházi kinevezések körüli szakítópróbák végül 1960-ra csillapodtak.

A megyében szolgáló lelkipásztorok és szerzetesek elleni információgyűjtés, valamint zaklatások már a negyvenes évek második felében megindultak. A pártállam közösségi szintre menően képet akart kapni az egyház helyzetéről, a lakosság körében érzékelhető befolyásáról. A pillanatfelvételek megalkotása – az ÁEH felállítása előtt – a párt, az állambiztonság és a tanácsi alkalmazottak, tömegszervezetek feladatai voltak, de az iskolák államosítása és a tanári kar „megtisztítása” után a pedagógusok együttműködését is elvárták. Az, hogy milyen erős felügyelet és beavatkozás jellemezte települési szinten a hitéletet, sokszor a pártállam helyi reprezentánsain és az adott község helyzetén múltott. Különösen sok kellemetlenség érte az úgynevezett közlekedési, gazdasági szempontból „súlyponti helyeken” szolgáló plébánosokat, valamint a gyülekezeteket. A hitátadás a Rákosi-korszak szűkre szabott, szigorúan ellenőrzött keretei között is működött. A lelkiélet elmélyült formáira több helyütt az éj leple alatt, titokban, kisközösségekben, magánháznál, az akkori megítélés szerint „illegális” formában került sor. Az egyház már az 1956-os forradalmat megelőzően, de azt követően még inkább aktivizálta magát a szakrális funkció mellett a kulturális és sporttevékenység területén is. Egerben a ciszterek és angolkisasszonyok vezetésével a szétszórhatást és a forradalmat követően is működött „illegális” ifjúságpsztoráció. Több világi személy mellett a szerzetesek is áldozatául estek a korszak legnagyobb állambiztonsági akciójának számító „Fekete Hollók” fedőnevű ügy felgöngyölítésének. Az állambiztonság által végrehajtott országos nyomozati munka anyagai mellett a lelkészkedő papság szenvedéseinek érzékletes példázatait rejtik magukban az MDP, MSZMP, valamint az ÁEH által keletkeztetett történeti kútfők. Az egyházellenőrzés az egyházügyi hivatal vidéki kádereinek, a párt és a helyi tanácsok munkatársainak együttműködése során arra törekedett, hogy éket verjen az alsópapság és hívek, a vidéki plébánosok, valamint az egyházkormányzat közé. Előbbi néhol a párttagok szintjén is nehezen ment, főleg a helybeliek vallásos identitása, ragaszkodása, valamint a papok karizmája miatt. Még a hatvanas évek első felében sem volt ritka, hogy a hívek leveleket írtak az állami szerveknek egy-egy közkedvelt egyházi személy áthelyezése miatt. A hatalom által kikényszerített, irányított dispoziciók száma 1963-ra csökkenni kezdett. Ahol a forradalmat követő „rendcsinálás” befejeződött a politikailag indokolatlan beavatkozásokat igyekeztek mellőzni. Így egyszerűbbnek tűnt az ordináriusoktól kicsikarni a csökkenő számban jelenlévő „reakciós papok” mozgatását. Borai Emil egyházügyi főelőadó Heves megyéből előszeretettel „szabadult meg” a számára kellemetlen lelkipásztoroktól úgy, hogy áthelyeztette őket szűkebb felügyeleti területén kívül eső „rosszabb” plébániákra. A taktika kizárólagossága az 1960-as években megszűnt. A Rákosi-

korszakból örökölt berögződést egyre inkább kritikus szemmel nézte az ÁEH, főként az új püspökök 1964-ben történt kinevezése után.

Az ÁEH megyei, püspökségi megbízottai az egyházüldözés lokális intézményrendszere legfontosabb ágenseinek tekinthetők személyiségük, munkastílusuk meghatározta egy-egy vallásos közösség sorsát. A Heves megyében dolgozó egyházügyi előadók, püspökségi megbízottak mindenféle államigazgatási előképzettség nélkül kerültek az ÁEH kötelékébe. Molnár Gusztáv püspökségi megbízott fizetett pártfunkcionáriusi, Fekete János korábban hejcei és budapesti ÁEH-s, valamint Borai Emil Bács megyei államvédelmis, majd egyházpolitikai tevékenysége azonban adott némi rutint a területen. Borai Emil több szempontból is kiemelkedett társai közül. Mindez nem csupán megyei munkatársai szempontjából értelmezhető így, hanem a hivatal vidéki dolgozóinak perspektívájából is helytálló megállapításnak tűnhet. Az egri egyházügyi főelőadó hivatali karrierje „maratoninak” nevezhető. 1952 októberétől egészen 1969 februárjáig tartó, ugyan nem minden megszakítás és bizonytalanság nélküli pályáivének hossza egyedülálló. Pártállami szempontból hátrányként róható fel, hogy intrikus, igen összeférhetetlen személyisége megnehezíthette az együttműködést hivatalokban, a tanácsokban, párt- és tömegszervezetekben dolgozó kollégáival. Előmenetelét azonban kétségkívül erősítette tapasztalata, szorgalma mellett a munkatársai között kivételesnek tekinthető felsőfokú végzettsége. Diplomáját levelezős hallgatóként magyar-történelem szakon 1960-ban szerezte meg. Előnyei közé tartozott, hogy politikai képzettségének köszönhetően a párttól propagandista megbízatást is kaphatott.

A katolikus békemozgalom erős gyökereket eresztett Heves megyében. Ebben közrejátszott Czapik, majd Brezanóczy személye is. Az 1950-es évek első felében előbb az MDP funkcionáriusai, majd az ÁEH megyei előadói aktívan foglalkozni kezdtek a különböző okokból politikai aktivitásra sarkalható egyháziakkal. A lojális békepapok idővel a komoly egyházi rangra, javadalomra tettek szert. Az 1956-os forradalom periódusában a katolikus papok megyei békebizottsága is talaját veszítette. Több belső kritika fogalmazódott meg a békeaktivista szerepet vállaló, hirtelen magas egyházi rangra emelkedett klerikusokkal szemben. Az állam támogatásának halványulásával párhuzamosan a püspöki kar egyre markánsabban kezdte hangoztatni, hogy kényszer hatására ismerte el a Magyarországi Katolikus Papok Országos Békebizottságát és annak közigazgatási megyékre szervezett lokális csoportjait. A püspökök által 1957 októberében életre hívott Opus Pacisra (OP) Heves megyében igen korán rátelepedett a Hazafias Népfrent és az ÁEH. 1958-ban az OP egyházmegyei intézőbizottságában a régi békepapok újra pozícióba kerültek és nemsokára az

esperesi kerületek élére is a mozgalom ismertebb alakjai kaptak dispoziációt. A kiüresített OP helyét hamar az Országos Béketanács Katolikus Békebizottsága megyei szervezete vette át. A békebizottságot Heves megyében szinte elsőként reaktiválták, a szervezet az állami elvárásoknak megfelelően működött, teljesítményét az ÁEH központ is elismerte. Az 1950-es évek elejéről ismert, megbízható békepapokat Borai Emil egyházügyi főelőadó számos egyházpolitikai probléma megoldásában felhasználta. A helyi békebizottság stabilizálása után az egyházügyi főelőadó taktikai okokból a szomszédos megyékbe helyeztette őket azzal a feladattal, hogy segítsék az ottani szervezőmunkát. Az ÁEH megbízott és az állambiztonság is úgy tekintett a papok e csoportjára, mint akik „kiszakadtak a papi hierarchiából” és számos konfliktust gerjesztettek köztük és a főpásztor között. Az ÁEH azonban nem feltétlen nézte jó szemmel Borai manővereit. Főként Miklós Imre elnökhelyettes neheztelt beosztottjára, akit alkalmatlannak tartott Brezanóczy Pál ellenőrzésére. A közismert békepap, Rozsáli Menyhért helynök és az apostoli kormányzó között kirobbant feszültség, a főpásztor „helytelen megítélése” miatt Madai András főosztályvezető-helyettes Rozsáli ambíciói mellett az egri kollégáját okolta. Az 1960-s években a papi békemozgalom ülésein – az ÁEH információi szerint – a megyében szolgáló papok 60-70%-a, az egri szeminárium növendékei és előljárói teljes létszámmal megjelentek, ám a klérus valódi politikai aktivitása nehezen mérhető. A mezőgazdasági kollektivizálási kampány tanúságai mindazonáltal jól visszatükrözik, hogy intenzív és proaktív közéleti szerepet csupán kevesen vállaltak.

A hitgyakorlást és a hitoktatást övező korlátozások az ország más területeihez hasonlóan a mindennapok részét képezték. A fakultatív iskolai hittanoktatás bevezetésével együtt a beiratkozások alkalmával jelentkező visszaélések mögött az iskolaigazgatók, tanácselnökök és pártfunkcionáriusok együttműködését támasztják alá a források. A tömegeket vonzó egyházi ünnepek és szertartások akadályozása, zavarása néhol egészen nyílt és drasztikus formát öltött. A gyülekezetek azonban kitartottak, az egyház pedig akár „illegális” keretek között is, de igyekezett fenntartani a hitéletet. Az 1956-os forradalom e tekintetben szintén elmozdulást eredményezett. A hirtelen jött szabadság okozta, és a forradalmat követően is tartósnak bizonyuló hitéleti felélénkülést a hittanosok száma, valamint a nagyobb szertartásokról készült beszámolók érzékeltetik. A Heves megyei általános iskolás hittanosok aránya az 1950-es évek derekán alig 29% volt, míg 1957-ben a diákok majdnem fele látogatta a hitoktatást. 1959-re a hitéleti pezsgés az újabb adminisztratív lépések és a megtorlások hatására ismét visszaszorulóban volt. Nem várt módon még így is megszerezte 60 000 ember vett részt a húsvéti vallási szertartásokon. Az MSZMP 1958-as egyházpolitikai direktívái, már ami a vallásos világnézet elleni harcot illeti, a megyében némi

fáziskéséssel kezdtek el intézményes szintre emelkedni. Aktív ateista propagandáról szóló jelentésekkel inkább az 1960-as esztendőktől kezdve találkozhatunk a forrásokban. A hatvanas években a hittanosok számában további intenzív csökkenés figyelhető meg, mindebben közrejátszhattak a „Fekete Hollók” fedőnevű ügy 1961. február 6-i országos razzijának egri és Heves megyei eseményei is. Egerben nagy riadalmat keltett, hogy ismert egyházi személyeket vettek őrizetbe és ezzel közel egy időben ürítették ki illetve vették állami használatba az egri I. számú kórház kápolnáját. A helyi sajtó természetesen cáfolta a „rémhíreket”, amelyek a papok elhurcolásáról és a templomok bezárásáról szóltak. A Magyar Népköztársaság és a Szentszék közötti részleges megállapodást, majd a II. Vatikáni Zsinat „szerencsés berekesztését” követően az 1966-os esztendő első öt hónapjára meghirdetett szentévtől az egyházfelügyelet a hitélet felélénkülését várta. A hatóságok éberren regisztrálták, hogy a hitbuzgalmi dinamizmus mellett milyen erős az egyház, nem utolsósorban az újonnan kinevezett Brezanóczy Pál egri püspök aktivitása. A húsvéti ünnepkörhöz tartozó vallásos alkalmakon országosan az 1967-et megelőző néhány esztendőben stagnálás, tíz éves perspektívából vizsgálva pedig csökkenés érzékelhető. Heves megyében a feltámadási körmenetek 1966-ban az előző évvel megegyezően 33 000 ember vett részt. Az úrnapi körmenetek tekintetében viszont csökkenés ment végbe, 1964-ben 25 000, 1965-ben 20 000, a szentévtben pedig 18 800 hívő ünnepelt. Az iskolai hittanoktatás helyzete a magyarországi trendnek megfelelően alakult, ám a beírt diákok száma az országos átlagot jócskán meghaladó mértékben apadt. A hittanosok aránya Magyarországon 1958-ban 46,7% volt, amely tíz év alatt 12,4%-ra, 1970-re pedig 10,7%-ra redukálódott. A hittant az állami gimnáziumokban szinte teljesen felszámolták. Heves megye tekintetében az 1968/69. tanévben az általános iskolások 5,2%-át, az 1969/70. tanévben már csak a 2,8%-át írták be vallásoktatásra. Az ÁEH az 1969/70. iskolai év hittan beiratkozásokról készült sorrendiséget tükröző kimutatása szerint Jász-Nagykun-Szolnok (0,55%), Békés (1,05%) és Hajdú-Bihar (2,47%) megyék után a negyedik leggyengébb beiratkozási adatokkal Heves megye rendelkezett. Országos viszonylatban Tolna és Somogy megyéket követően itt mérték a legdrasztikusabb visszaesést.

A magyarországi római katolikus egyház mindenféle pártállami erőszak és az állami szervek által mért negatív hitéleti mutató ellenére túlélte az államszocialista korszakot. Tekintélyét és társadalmi súlyát azonban nem hagyta érintetlenül a papság egy részének a párttal létrejött és állami segítséggel mindenki számára tudtára adott együttműködése. A központi „ateista tudatformálás” mindenhová beszüremkedő jelensége, a településeken, iskolákban és munkahelyeken a „klerikális befolyás” csökkentésének elvárását szorgalmazó direktívák fokozták a korábbi értékektől való elfordulást. Másfelől a szembetűnőbb,

felerősített jelenségek mellett továbbra is tapintható volt a hívek szolidaritása, a plébániákon zajló, ugyan nem zavartalan, de talán kevesebbet háborgatott hitátadás.

A témához kapcsolódó publikációs jegyzék

A history of artificial change in the function of sacred spaces in the early 1960s Case study of nationalization of two Eger chapels. *Pro&Contra*, 2018/2. 25-47.

Egri egyházi ingatlanok „állami használatba vétele” az állami egyházügyi hivatal közreműködésével a Kádár-korszakban. In: *RMJ* 60. Tanulmányok a hatvanéves Rainer M. János tiszteletére. Szerk. Fábrián Máté – Romsics Ignác. Eger, 2017. 69-91.

Egy nehéz évtized az egri papnevelésben (1950-1960). In: *Acta Universitatis. Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Nova Series Tom. XLVI. Sectio Historiae*. Szerk: Bajnok Dániel. Líceum, Eger, 2019. 121-143.

Egy összeférhetetlen vidéki megbízott 1956 utáni karrierje: Borai Emil, az ÁEH egri egyházügyi főelőadójának tevékenysége 1956-1969 között. *Aetas*, 2017/1. 121-142.

„Lobkovitz László megyei főelőadó úr ellen panasszal fordulok Elnök úrhoz.” Zavarok az állami egyházügyi hivatal vidéki működésében. In: *Herman Ottó Múzeum Évkönyve LVIII–LIX*. Szerk. Tóth Arnold. Miskolc, 2020. 269-279.

The case study of the persecution of a rural church in Hungary after 1956. In: *Műhelytanulmányok 3. Rejuvenating Scholarship. Collection of Graduate School Studies in History*. Debrecen, 2015. 135-146.